

„Minden, ami történik, egyszerre történik”

TAKÁCS ZSUZSA: *ÁTKELÉS A SZUEZI-CSATORNÁN. BESZÉLGETÉSEK WIRTH IMRÉVEL**

Beszélgést elindítani a legnehezebb; különösen, ha egy olyan kötetrel folytatott párbeszéd láthatóvá tétele a feladat, mint amilyen Takács Zsuzsa és Wirth Imre beszélgetőkönyve. A középpontban álló szerző életművének ismerői számára az *Átkelés a Szezi-csatornán* több egyszerű interjúközlésnél: az olvasónak minden oka megvan feltételezni, hogy az új kiadvány hozzátesz vers- és prózaértéséhez, formálja a költő személyéről kialakult képét, felidézi olvasmányélményeit. Az *Átkelés...* azok számára sem érdektelen, akik Takács Zsuzsa műveit illetően a megismerés fázisában tartanak, vagy az alkotói korszak(ok) írásművészete és irodalmi élete iránt érdeklődnek. De azokat is rabul ejtheti a könyv, akik a megindító történetek és emlékezetes gondolatok kedvelői.

Amint a kötet Magvető Cafében tartott júniusi bemutatóján utaltak rá, a tervek szerint a beszélgetést zárolt hanganyagként kezelték volna (Wirth Imre a Petőfi Irodalmi Múzeum Médiatár munkatársaként dolgozott a felvételek elkészítésén). Később mégis a nyilvánosság tétel mellett döntöttek, így az emlékezés momentumai könyvformátumot öltöttek. Az *Átkelés...* Takács Zsuzsa egy őszinte megnyilatkozása, rögzítés és összegzés. Közben emlékezteti magát és másokat arra, hogy minden múltidézés fikció, szavai ennek a könyvnek a lapjain is irodalomvá válnak. Az őszinteség és az átgondoltság kikerülhetetlenül egymásnak feszül, de mindkettő képes érvényesülni. Wirth Imre szintén fontos szereplője a kötetnek, az ő kérdései, felvetései is azt erősítik, hogy a „versértés felszabadítása” a fő cél, az életmű alakulása, a művek keletkezése és élete kerül fókuszba és *törekszik a fény felé*. Ehhez elengedhetetlen volt a kérdező visszafogott szakmaisága, alázatos tájékozottsága, megfontolt érdeklődése és szerénysége.

A címválasztásáról, az ötlet megszületéséről, a szerzői indoklásról többet is megtudhatunk a kötetből [207–208.], így tehát hasonló mechanizmus működik ezzel kapcsolatban, mint a beszélgetőkönyv tükrében szemlélt Takács Zsuzsa-írásokat illetően: az előzetes olvasói benyomások és értelmezések mellé további részletek, magyarázatok fűződnek. A borító metaforikus összefüggése felől nézve az alakok lassan kirajzolódnak a kötetből. A Szezi-csatorna megnevezés a történelmi jelentőségen túl kifejezheti az eljutást egyik pontból a másikba, az átjutást egy korábban lezárt, de ismét megnyitott részen. Így kelünk át Wirth Imre vezetésével Takács Zsuzsa életművének különböző szakaszain, miközben az irodalom, az irodalmi intézményrendszer, az irodalmi szcena és közösség, a személyes és kollektív történelmi tapasztalat, a magánélet és a társadalmi lét kérdéskörei jelennek meg előttünk.

* A kritika a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-I-DE-49 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A kötetet tizennégy fejezet alkotja. Címeik Takács Zsuzsa szóba kerülő verseiből vagy a beszélgetésből vett idézetek, melyek nem körvonalaznak pontos tematikát; egy fejezet körülbelül egy alkalom szerkesztett anyaga. A látogatásokhoz igazodnak tehát a kötet egységei, ezzel is az élő találkozások emberközelségét és szabadságát leképezve. [Wirth Imre egy ponton láthatóvá teszi a beszélgetés keretezettségét: „Hogyan fejezzük be ezt a részt?” Takács Zsuzsa: „Talán úgy, hogy nem folytatjuk valóban.” [135.]] Az *Átkelés...*-t a válogatott fotók és lábjegyzetek precíz gazdagsága jellemzi, emellett Takács Zsuzsa köteteinek listája, névmutató és tartalomjegyzék szerepel a kiadványban. Remek döntés, hogy nem mellékletként gyűjtötték össze a képeket, amelyek a legtöbbször tökéletesen kiegészítik az elhangzottakat, hozzájárulva a személyes közelség illúziójához; néhány helyen fordul mindössze elő, hogy kevésbé szervesülnek a szöveggel.

Takács Zsuzsa versei közül több fotóhoz íródott, vagy fénykép ihlette. A *Fénykép, 1947* kiemelkedik a példák közül, amint az *Üdvözlégy, utazás!* [2004] című kötetből ismerős versre rímel a beszélgetőkönyv egyik képmelléklete. Az 1946–1947 körül készült családi fotón feltűnnek a szövegben megörökített karakterek, a Takács-család tagjai. Noha lábjegyzetben nem utal az *Átkelés...* erre a megfeleltethetőségre, nem nehéz kapcsolatot találni fénykép és vers között: „Ha mostanában a kezembe kerül a kép, megrendülök. Olyan, mintha sárga csillagot viselnék a keresztény családtagjaim között.” [16.] Vessük össze a vers első három sorával: „Valahányszor kezembe akad ez a fénykép, / megborzongok: a mellemre tűzött hittankereszt / inkább Dávid-csillagnak látszik.” [Takács Zsuzsa, *A Vak Remény*, Magvető, 2018, 452.]

Takács Zsuzsa költészetében visszatérő jelenet egy bántalmazott ló fenyítése és a látványtól megrendült kislány helyzetének ábrázolása, melyet a beszélgetőkönyv is többször felidéz [Nietzsche és a torinói ló ehhez kapcsolódó történetét pedig a 193. oldalon]. Egy alkalommal Merényi Endre fotója [*Targoncs ember*, 87.] miatt terelődik a szó erre a meghatározó emlékre: „[a] földhöz szögezve álltam én is, a résztvétől és a rémülettől bénultan, az volt az érzésem, hogy nem szabad elmozdulnom onnan, mert ha maradok, akkor van remény rá, hogy a kocsis abbahagyja az ütlegelest.” [87.] Ahogyan az idézetből is kitűnik, a remény és a részvét fontos fogalmak Takács Zsuzsa számára.

Sorra válik nyilvánvalóvá tehát, hogy melyek az életmű emlékekből táplálkozó szövegei, melyek gyakoroltak egyértelműen nagy hatást a szerzőre és műveinek formálódására („minden vers egy előző esemény, emlék, álom ujjlenyomatát őriz magán.” [46.]). Gyerekkori sérelmeket, néhány „háborzongató kaland” részleteit [109.] és egy meg nem született gyermek elvesztését is megosztja Wirth Imrével és olvasóival a szerző. Ez utóbbi történet megismerését követően pedig sokan bizonyára máshogyan olvassák ezentúl Takács Zsuzsa *Tudtam, hogy el fognak ítélni* és *Napló* című verseit vagy Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regényét. Igazságtalan lenne azonban elfeledni, hogy a megrendítő – de a lehangoltság felé sohasem elbillenő – tartalmak mellett Takács Zsuzsa számos megható, humoros és szívmengető emléket is felidéz.

Személyes okok mellett a szerző megnevez számos nagy hatású költőt, író és irodalmi művet. Olykor felsorolja a magyar és világirodalmi inspirációs forrásokat, máskor hosszabban tesz említést egyéni jelentőségükről. („Némi kiválasztottság-

tudathoz, belső, titkos világom erősödéséhez segítettek hozzá az olvasmányaim.” [33.] Az utalások nemcsak azért lebilincselőek, mert a párhuzamok a szerző líráját és prózáját ismerve nagyon is érthetőek, miáltal az lehet a benyomásunk, hogy a szóban forgó művek nélkülözhetetlen elemei a nagy egésznek. Az előzmények és minták felfedésével, ha úgy vesszük, ajánlásgyűjteményt is kapunk, mit érdemes olvasni, hallgatni, nézni. Az irodalmi összefüggések mellett zenedarabok címei és szerzői, filmek és rendezők, színészek, filozófusok és festők állnak a művek színpalái mögött. Közelebb kerülhetünk például két női karakter, Liv Ullmann (*Betéved a képbe*) és Wally Neuzill (*A látásról*) történetéhez is.

Ritkán olvasni olyan higgadt, számomra kifejezetten üdítően ható gondolatokat a nőiségről, a nők és az írás kapcsolatáról, mint amilyeneket Takács Zsuzsa képvisel ebben a kötetben. Korai attitűdjéről már a beszélgetés elején elmondja: „[a] nők beszédtemái hidegen hagytak” [36.]. Felfogásának naivitására is rámutat, de mint sok más helyen, itt is jelzi, véleménye ma is változatlan, s az irrelevancia felismerése a költészetről kialakult képét is meghatározta: „eszembe se jutott, hogy különbséget tegyek női és férfiköltészet között. Sem akkor, sem ma nem tartom magamat költőnőnek.” [113.]. Később kiderül, nemcsak a költő személyét, hanem az elbeszélő kilétét illetően is jellemzi ez a tudat: „[s] em férfinak, sem nőnek nem tekintem elbeszélőmet vagy költői éneket. Tulajdonságaik egy hosszú skálán helyezkednek el, minden szereplő ruhája illik rám.” [187.]. Kifejezetten érdekes a kérdéskörhöz kapcsolódóan egyéb irodalmi szereplők hozzáállásainak, meglátásainak, gesztusainak az értékítélet nyílt megfogalmazását kerülő, ugyanakkor a leírásukat fontosnak tartó megjelenítése. Lator Lászlóról például megtudjuk, hogy „szokása volt átnevezni a szívéhez közel álló, nála fiatalabb női szerzőket” [233.]. Így lett Zsuzsából „Zsófi”. Nem idegen a költő-írótlól Tóth Krisztina közismert története sem, mivel hozzá hasonlóan Vas István őt „úgyszintén gyerekszülésre biztatta versírás helyett” [97.]. Kálnoky László pedig levelében írta meg, miként látja őt: „»[e]lőször azt hittem, hogy maga a művelt irodalomértő női szerzők vagy szerzőnők vagy költőnők közé fog tartozni, de egyre inkább rájövök, hogy mennyi közöttünk a hasonlóság. A maga költészete és az én költészetem között.«” [234.]. [Kiemelés az eredetiben.]

A felépülő saját irodalmi világ nem hermetikusan elzárt közeg: élő kapcsolat áll fenn különböző alkotásokkal és életművekkel. Nemes Nagy Ágnes hatásáról az irodalmi nyelv, stílus, a *saját hang* működésének témáját illetően így fogalmaz Takács: „[h]a nem tudnám, hogy én írtam, azt hinném, hogy egy Nemes Nagy-versből vett idézet” [88.]. [Vö. „A léptek a vízben rombuszokká nőnek. / A fák körül, a járdán kétmaroknyi föld.” – *Egy fénykép alá*] Másik megkerülhetetlen előképe Pilinszky János [a beszélgetés rögtön az elején érinti a *Költők egymás között* című antológiába írt bemutató szövegét Takács Zsuzsáról]. *Harmadnapon* és *Trapéz és korlát* című verseskötete „elementáris hatással” volt rá, ahogyan az újholdas költő karaktere is. „Álmodozó kamaszként úgy képzeltem, sejtji, hogy én is költő vagyok.” [89.]. Takács Zsuzsa véleményalkotása határozott, jellemzései megfontoltak és reflektívek, legyen szó mások vagy saját írásairól. Pontosan és tudatosan látja és láttatja, kik és mely művek jelölték ki irodalmi útját, és hogyan viszonyul egymáshoz akkori és mai szemlélete.

„Nem könnyű önmagamát értelmezni. Más nevet kéne találnom tegnapi és tegnapelőtti önmagamra, mást a maira, és mást a holnapira.” [98.]. Indul látszólagos bizonytalansággal Takács Zsuzsa válasza a „*Váltogattam a maszkokat és jelmezeket*”

címet kapó fejezetben. Az önértelmezés kísérletei azonban elkerülhetetlenül és megállíthatatlanul zajlanak a beszélgetések során. „Bízam benne, hogy sosem fogom megismerni magamat, hogy kimeríthetetlen forrás maradok önmagam számára.” [32.] A szerző irodalmi pályájával összefüggésben saját személyéről is gondolkodik, következtetései az önismeret magas fokáról árulkodnak: „[a] sokfajta száműzetésnek fontos írói hozadéka lett számomra: a túlérzékenységem” [42.]. Miközben észrevételei az évek alakulásának és személyiségének megmutatását célozzák, kibogozhatatlanul az irodalomba szövöttek. A megőrzés elégtelenségéhez fűződő viszonyáról [„[e]gy biztos, hogy mégis a lehető legpontosabban akarok emlékezni a velem történetekre.” [61.]], a hideg szív működéséről [„a belőle áradó didergés fájdalommal tölti meg az írást, felébreszti az olvasó riadalmát, sajnágot hagy hátra, akárha ütés érte volna. [71.]], az „igazság kimondásának kényszeréről” [71.] von le irodalomtól függetlenül követhető következtetéseket, míg a szakmai szempontokat személyes fényben láttatja [„[t]úlzok, és rajongva szeretem a metaforákat” [168.]; „[s]zenvédeyesen szeretem a kihívásokat és a kötött formát” [179.]; „az elragadtatás, a hevesség és önmagam láttatásának vágya kezdettől jellemez” [204.]].

A kívülállóság, a kiettség, az elemi és emberi vágy a megértésre és az elfogadásra gyakran szerepel önjellemzéseiben: „minden szeretet, siker ellenére árvának és kivertnek éreztem magamat” [110.]. Ennek megmutatásában ugyanakkor erő lakozik: „[n]em akartam titkolni az olvasó előtt, hogy mennyire sérülékeny vagyok” [114.]. Míg máskor megcsillan mondataiban a humor: „[s]zokásomhoz híven magányos voltam [Rómában]” [134.]. Az utazás nemcsak az egyén és közösség, hanem az én önmagához fűződő viszonya szempontjából is fontos felismerésekhez vezet. „Anyira egyedül éreztem azonban magam [mint minden magányos utazásom során, hiszen idegenek között éltem és idegen voltam mindenkinek, *főképp magamnak*]” [217. Kiemelés tőlem.]. Ennek azonban a másik oldala éppen a felfedezés lehetőségének szerző által vágyott állandósága, szembenezés a delphoi jósdá falán szereplő felirat felszólításával [„ismerd meg önmagad”] [32.].

Az *Átkelés...* olvasása során megismerkedhetünk a műfordító Takács Zsuzsával, a rendszerváltást megelőző és a szabadságról gondolkodó Takács Zsuzsával, a megfigyelés alatt álló és az írásban kibontakozó Takács Zsuzsával, Takács Zsuzsával, aki szerelmes, aki gyermek és aki anya, aki ír. A beszélgetőkönyv emlékezetes részei közé tartoztak azok a véletlenszerűen érkező, ugyanakkor a kötetben végig sorjázó szép gondolatok, amelyek túlmutatnak az életmű tárgyalt időszakán. „De miért is szaladtam ennyire előre? Talán mert nem hiszek az idő hatalmában, és minden, ami történik, egyszerre történik velem.” [24.]; „A szerelem, a szerelem pusztá lehetősége létezőm bizonyítéka volt a számomra.” [117.]; „A szavak mindig pontatlanok, azt hiszem, minden kimondás árulás a maga módján. Mégis ezzel próbálkozom.” [242.]

A gondolatok szárnyalását azonban mederbe kell terelni. Wirth Imre a kérdező irányító, mégis érdeklődő pozíciójában marad, kellő elfogódottsággal és elfogultsággal, épp annyival, amennyi megengedhető és elvárható. [„Naiv olvasóként kérdezem.” [262.]] Az lehet a benyomásunk, mintha könnyebb lenne prózáról beszélni, illetve mintha idővel egyre oldódna a párbeszéd kezdeti feszélyezettsége, ezt a fokozatos változást viszont a szöveggondozó utómunka sem egyenlíthette ki. Ami a szerkesztést illeti, Nagy Boglárka körültekintő munkája érezhető az *Átkelés...* kivitelezésén, mini-

mális mennyiségben fordult elő, hogy valamire nem kínált választ lábjegyzet, vagy éppen önismétlő magyarázat került az oldalak aljára. Egy dolgot találtam zavarónak: a hosszabb verset sem tördelték sorokba, ami elvett a versélményből, és korlátozta az interpretációs lehetőségeket.

Több irodalommal kapcsolatos és azon kívüli téma szóba kerül a beszélgetésben, mint ami akár röviden összefoglalható. Érintik az irodalmi intézményrendszer működésének, a díjaknak kérdését [230.], emellett a különböző trendek is középpontba kerülnek [A *test imádása* [2010] megjelenése esetében a testtematika felívelése a magyar nyelvű kortárs irodalomban] [234.]. Az biztosan elmondható, hogy egy Takács Zsuzsa életművéről komplex képet adó, helyenként elgondolkodtató, máskor szórakoztató, informatív és inspiráló kötet született, amely többet nyújt egyszerű pályaképnél vagy életösszegzésnél. Egy könyv, amelyet bárki felnyithat, ha készen áll arra, hogy átkeljen Takács Zsuzsa alkotói világán. [Magvető]

URBÁN ANDREA

„Tükröm, tükröm, felelj nyomban”

SÁRKÁNY TÍMEA: *BOSZORKÁNYOK NYARA*

Sárkány Tímea első kötete – ha tetszik – klasszikus debütkötet, amolyan felnövéstörténet, az identitáskeresés gyermekkor felől való megközelítése, melybe a különböző városokhoz kötődő szocializáció ugyanúgy beletartozik, mint a családon belüli veszekedések, a nőkép alakulása, valamint a saját testünkhöz fűződő ambivalens viszonyunk, majd annak elfogadása. A *Boszorkányok nyara* három cikusból épül fel, melyek közel tíz év termését fogják át, s ezek az időbeli távolságok nem tesznek jót a kötetegésznek. Az első két ciklus és a harmadik mintha leválna egymásról, leginkább sűrűségükben térnek el egymástól – s mivel a szerző az utolsó ciklus verseit mindössze két-három hónap alatt írta, talán érdemes lett volna egy vegyesebb merítésben gondolkodni. Sárkány könyve ugyanakkor mindezekkel együtt is igazán elmélyült olvasói munkának ad teret.

Az első vers, a kötet felütése a női felmenőkhöz szól, akik nem különlegességük miatt tűntek ki vagy voltak meghatározó alakjai a felnövésnek, hanem azon képességük miatt, mely az abszurdig vagy akár a megkérdőjelezhető értelemességig tartja magát a lineáris narratívák megképzéséhez. Az „én”, az identitás keretezéséhez, a saját történet[ek] megformálásához akkor is, ha azt minden nap újra kell kezdeni. Mantra, hazugság, öngazolás vagy a túlélés kötelező eleme, a boldog élet elengedhetetlen kelléke – mindezek kérdésként föl sem merülnek, hiszen a versalany pontosan tudja, nincs semmi jelentőségük. Aminek jelentősége van, az a kérés, melyet feléjük fogalmaz: „tanítsatok meg engem is rá”. A megkerülhetetlen, meghatározó nőalakok nyomán megyünk innen tovább, a második verset a szerző Seres Lili Hannának és Hervay Gizellának ajánlja. Seres Lili Hanna *Négy nő* című versét gondolja tovább, parafrázeálja Sárkány, amelyben négy nagy ikon, Virginia Woolf, Sylvia Plath, Audrey